

Bertie Boersma

‘Omdat Jezus hilde’

Mogelijkheden tot transformatie bij het intercultureel Bijbellezen

Inleiding

Hoe geef je aan een partnerschap tussen twee kerken uit verschillende culturen een nieuwe impuls? In oktober 2006 kregen mijn partner en ik deze vraag mee toen we vanuit de PKN afreisden naar de Gereja Kristen Jawi Wetan (GKJW): de kerk van Oost-Java die sinds 15 jaar één van de partnerkerken is van de PKN. Een jaar lang zouden wij op Oost-Java als docenten verbonden zijn aan Balewiyata, een theologisch onderwijsinstituut voor kader- en leken training en van daaruit ook onderzoeken welke nieuwe vormen van partnerschap er mogelijk zouden zijn.

Een boeiend programma is het intercultureel Bijbellezen, een project dat in 2001 door de Theologische Faculteit van de VU en de PKN-kerken is geïnitieerd. In de eerste fase van dit project (2001-2004) hebben honderden Bijbellezers, afkomstig uit meer dan 100 verschillende kerken en uit meer dan 25 landen, geparticipeerd door met partnergroepen elders in de wereld Johannes 4 te lezen.¹ Waar partnerschap tussen twee kerken wereldwijd zich vaak afspeelt tussen kerkelijke leiders, biedt het intercultureel Bijbellezen twee aspecten die een nieuwe impuls kunnen geven aan contacten tussen kerken wereldwijd: de gewone lezer speelt een centrale rol in het leesproces waarbij de existentiële *reading attitude* (die gericht is op toe-eigening door spontane lezing in een groep) centraal staat.²

De uitvoering van het intercultureel Bijbellezen is eenvoudig: twee groepen uit verschillende culturen komen in contact met elkaar en maken over en weer kennis via post of e-mail. Dit houdt niet alleen kennismaking met de deelnemers in maar betekent ook dat de groepen aan elkaar vertellen over de samenleving waarin zij leven, over hun kerk en cultuur en over problemen of conflicten, die zich in hun maatschappij afspelen. Zij kiezen in overleg een Bijbeltekst en lezen die eerst met de eigen groep. Van deze bijeenkomst wordt in beide groepen een verslag

geschreven en dit wordt naar de andere groep verzonden. De volgende fase is nu de bespreking van het verslag van de andere groep: wat heeft de andere groep over de Bijbeltekst gezegd en hoe raakt dit ons, dus de eigen groep? Hierna rondt men af met een evaluatie en daarmee wordt een traject intercultureel Bijbellezen afgesloten.

Tijdens ons verblijf op Oost-Java hebben wij drie groepen in Malang verbonden met drie groepen in Nederland. Eén groep uit Malang werd verbonden met een groep uit Utrecht en samen lazen ze Johannes 11, de perikoop over de opstanding van Lazarus. De focus van dit artikel zal gericht zijn op de interculturele communicatie tussen deze groep in Malang en Utrecht. In beide groepen deden ongeveer vijf tot zes deelnemers mee, hoewel de samenstelling nogal eens wisselde.³

Wat is transformatie?

Het doel van het intercultureel Bijbellezen is zich bewust te worden van de invloed van de culturele context op de manier van Bijbellezen en te ontdekken dat een Bijbeltekst verschillende perspectieven kan bieden. Dat betekent dat wordt getracht verder te komen dan het polariserend denken in 'wij' en 'zij' door te streven naar (theologische) transformatie. Daarnaast gaat het niet alleen om het bespreken van een Bijbelgedeelte, maar komen in dit gesprek ook thema's als: ongelijke verdeling in deze wereld, recht en gerechtigheid, kennis van de sociaal-politieke economische context van de ander, uitsluitingsmechanismen, et cetera aan de orde.

doel: transformatie

Maar wat verstaan we onder transformatie? Volgens John Riches ligt de focus van het intercultureel Bijbellezen op de interculturele uitwisseling: 'What we have seen is that such interchange is fraught with difficulty but at its best can be transformative and renewing.'⁴ Het vraagt dus veel om ofwel die ander werkelijk te ontmoeten of je een Bijbeltekst werkelijk eigen te maken. Wat dat betreft lijkt transformatie een erg ambitieus doel. Aan de andere kant zit die transformatie ook in kleine dingen: een ontdekking in de tekst die iets met een deelnemer doet of een opmerking van iemand die een ander raakt. Het is dus een verbreding of verandering van perspectief. Transformatie in het proces van intercultureel Bijbellezen kan dan op verschillende niveaus plaatsvinden, zoals:

- Transformatie van de visie op de (Bijbel)tekst
- Transformatie van *de manier* waarop een groepslid een Bijbeltekst leest
- Transformatie van geloof
- Transformatie van de visie van een groepslid op zichzelf (percepties, gewoonten)
- Transformatie van kennismaking binnen de eigen groep
- Transformatie van kennismaking met de andere groep
- Transformatie van de visie op cultuur

Een verandering of verbreding van de horizon komt tot stand door een *critical reflective moment* – maar hiervoor moet er eerst wel enige afstand tot de tekst ontstaan voordat er toe-eigening kan plaatsvinden. Als er transformatie plaats vindt, dan gebeurt dat door een opeenvolgend proces van toe-eigening, afstand nemen, kritiek en vernieuwde toe-eigening.⁵

In het kader van dit artikel wil ik me concentreren op de vraag naar de (on)mogelijkheden van transformatie bij de groep in Malang en Utrecht, die met elkaar Johannes 11 lazen.

Culturele verschillen

Voordat men overging tot het Bijbellezen vond er eerst kennismaking over en weer plaats. Meteen bij deze kennismaking ontstond er al een gesprek tussen beide groepen over de verschillen in cultuur en samenleving en stelde men elkaar vragen als: 'Jullie als christelijke Javanen vormen toch een minderheid tussen de moslims? Hoe is dan de relatie tussen christenen en moslims op Java?' Omgekeerd werd ook de vraag gesteld naar het percentage moslims dat in Nederland woont en de relatie tussen christenen en moslims in Nederland. Maar de gesprekken betroffen ook de beide plaatselijke gemeentes: 'Hoe kan het dat er in jullie gemeente in Utrecht relatief veel vrouwen in de kerkenraad zitten, waarom is dat?'

Soms ook werden culturele verschillen pas in een later stadium ontdekt en uitgesproken. In de communicatie tussen de groepen in Malang en Utrecht betrof dat de leeftijd: min of meer toevallig lag de leeftijd van de deelnemers in Malang (20-35 jaar) aanzienlijk lager dan de leeftijd van de deelnemers in Utrecht (40-55 jaar). In Nederland zou dit leeftijdsverschil misschien niet zoveel problemen geven, maar in de Javaanse cultuur ligt dat anders: de hiërarchie neemt daar een belangrijke plaats in. De positie in de samenleving is erg belangrijk en door middel van aansprektitels wordt duidelijk welke plaats een persoon heeft ten opzichte van een ander. Werk, leeftijd, burgerlijke status en de status van de familie spelen een rol in de plaatsbepaling binnen de hiërarchie, waarbij de leeftijd er het meeste toe doet. Vanuit deze kennis maken we weer de overstap naar de groepen in Malang en Utrecht. Vanuit het perspectief van de deelnemers in Malang betekende dit dus dat zij zich ondergeschikt voelden ten opzichte van de groep in Utrecht: zij spraken ook uit dat zij zich onzeker voelden ten opzichte van de oudere groep in Nederland of antwoordden soms zelfs 'dat zij misschien nog niet zoveel kennis en ervaring hadden'. Voor een volgende keer zou het dus beter zijn als de beide groepen ongeveer dezelfde leeftijd hebben.

cultuurverschil vooral door leeftijdsverschil

Methode van Bijbellezen

Over het algemeen viel op dat de groep in Malang veel meer op het versniveau dacht, terwijl de groep in Utrecht meer de hele perikoop overzag en ook verbanden met andere Bijbelgedeelten legde. In beide groepen werd bijvoorbeeld de vraag gesteld naar wat de deelnemers raakte of opviel in het verhaal. De groepsleden in Malang antwoordden dan door verzen te citeren en die meteen ook toe te passen op hun eigen levensverhaal, zoals: 'Mij valt Johannes 11, 4 op; voor mij zegt dit vers dat wat er ook gebeurt, God altijd goede en mooie plannen met ons heeft.

In de moeilijkheden leren we God nog beter kennen.' De deelnemers uit Utrecht citeerden soms een enkel vers, maar dachten meteen ook verder na over de thema's die opkwamen uit de tekst, zoals dood en schijndood, gebedsgenezing en de almacht van God. Eén deelnemer uit Utrecht antwoordde bijvoorbeeld: 'Voor mij is de betekenis van dit verhaal gelegen in het geloof. Het gaat om de vraag van Jezus: 'Geloof je dat ik dat kan doen?' Hun sterke geloof maakt dat dat gebeurt.' De deelnemers in Utrecht stelden meer vragen naar aanleiding van de tekst, zij waren kritischer, zetten exegetische informatie in bij de interpretatie en zochten meer informatie er omheen (bijvoorbeeld naar aanleiding van het gesprek over gebedsgenezing). Voor de deelnemers in Malang was de tekst in zichzelf al duidelijk en werd er in bijna elk vers wel een praktische toepassing gevonden.⁶

leesmethodeverschil: vers voor vers of in verbanden

Transformatie bij de deelnemers in Malang

Maar kon er nu ook transformatie plaatsvinden bij de groepen of bleef het gesprek toch op een niveau van uitwisseling? Om deze vraag te beantwoorden, wil ik aan de hand van een paar voorbeelden laten zien wat er in de interculturele communicatie gebeurde.

Allereerst de menselijkheid van Jezus. Eén deelnemster uit Malang gaf aan dat zij was geraakt doordat Jezus huilde.⁷ Zij zei: 'Waarom huilt Jezus? Hij is toch God? Jezus is voor mij God, buitengewoon, maar deze tekst laat ook zien dat Jezus honderd procent mens is. Hier laat hij solidariteit zien met de mensen om zich heen.' De groep in Utrecht was verrast door deze opmerking en reageerde: '(...) binnen onze kerk is dit veel minder expliciet. Wij zien Jezus vooral als mens en hebben eerder moeite met zijn God-zijn. We zijn niet ingegaan op de vraag hoe wij dit zelf zien, maar waarschijnlijk zou het vijf verschillende antwoorden opleveren over wat het God-zijn van Jezus volgens ons inhoudt.'

verschil in christologie: accent op goddelijke of menselijke

Op deze uitspraken kwamen in Malang stevige reacties van sommigen, anderen raakten verward: 'Hoe moeten we dit begrijpen?' Weer anderen reageerden positionerend: 'Jezus is God voor mij.' Het leesverslag uit Utrecht leverde even spanning op in Malang. Op dat moment heb ik de deelnemers gevraagd om de oordelen even weg te laten en nu eens te proberen met de ogen van de groep in Utrecht te kijken en ons af te vragen wat wij van hen kunnen leren. Het bleef even stil, maar toen zei een deelnemster: 'Ja, als je het zo bekijkt... doordat wij Jezus als Verlosser beschouwen, leggen wij vooral de nadruk op het kruis en de opstanding; maar als ik het verslag zo lees, dan hebben christenen in Nederland meer aandacht voor het leven van Jezus. Beide zijn eigenlijk complementair.'

Een ander voorbeeld vinden we in het thema van klacht en twijfel. Toen ik de deelnemers in Malang vroeg wat voor positieve en negatieve aspecten ze uit het verhaal konden halen, antwoordden sommigen dat ze niet goed vinden dat de familie van Lazarus zo bezorgd is en hun beklag doet bij Jezus. Ook bij de vraag met wie zij zich kunnen identificeren in het verhaal, kwam het klagen als identificatie-thema naar voren.

In Utrecht reageerde men hierop dat zij het klagen an sich niet zo negatief beoordelen. Zij zeiden: 'Wij herkennen dat wel, dat klagen als iets zwaks wordt gezien, maar ergens toch ook niet. Het is volgens ons niet fout of slecht om te klagen als je het moeilijk hebt, misschien is het wel erger om niet te doen. Uit de Psalmen hebben we geleerd dat klagen bij God en hem vragen naar het waarom, mag. Het hoort bij de manier waarop de Psalmisten met God omgaan: de ene keer lof, de andere keer een klaagzang.' In Malang praatte de groep lang over deze woorden door. Wat is klagen precies en waarin onderscheidt het zich van protest? We bladerden even door de Psalmen en toen beseften de deelnemers dat klagen eigenlijk heel Bijbels is. Ook concludeerde de groep dat het beter is om te klagen dan niets te doen: als een mens klaagt dan blijft hij/zij immers toch altijd nog in de communicatie met God staan. De deelnemers stelden aan elkaar de vraag of het mogelijk is te klagen zonder het vertrouwen in God te verliezen en ze concludeerden dat klagen ook als iets heel menselijks kan worden beschouwd dat niet per definitie 'fout' is.

critical reflective moment leidt tot transformaties

In hoeverre was er nu sprake van transformatie onder de deelnemers in Malang? Als we kijken naar deze twee voorbeelden, dan komen een paar aspecten

ten van transformatie duidelijk aan het licht. Er is sprake van een *critical reflective moment*: zowel bij het thema van de christologie als de klacht wordt er even afstand gedaan van de eigen interpretatie en ontstaat er ruimte voor her-interpretatie van de tekst c.q. het theologische thema. Ik zou willen stellen dat hiermee twee velden van transformatie worden aangesproken: zowel de visie van een groepslid op de tekst (i.e. de manier waarop men tegen Jezus aankijkt) als een transformatie van de manier waarop een groepslid een tekst leest: zij hebben iets nieuws of aanvullends geleerd over de christologie en zullen dit kunnen inzetten bij het lezen van andere Bijbelteksten.

Mijns inziens zijn bovenstaande voorbeelden twee duidelijke transformaties: de eigen denkkaders werden doorbroken en er ontstond ruime voor nieuwe perspectieven. In deze voorbeelden zou ik de transformaties benoemen als transformaties van de visie op de Bijbeltekst, van geloof en van de manier waarop een groepslid een Bijbeltekst leest. Immers: de voorbeelden kwamen op uit deze Bijbeltekst, maar doordat de visie op christologie en het klagen is veranderd, zal dit mogelijk ook consequenties hebben voor de manier waarop andere Bijbelteksten zullen worden gelezen. Hierbij moet ik wel opmerken dat het de vraag is in hoeverre deze transformatie alle deelnemers betreft, of slechts een deel ervan: ik kreeg de indruk dat tijdens het gesprek over de christologie niet alle deelnemers de gedachtesprongen van deze ene deelnemster konden meemaken.

Transformatie bij de deelnemers in Utrecht

Heeft de groep in Utrecht ook momenten van transformatie ondergaan? Op deze plaats wil ik twee voorbeelden noemen die in de interculturele communicatie naar voren kwamen en daarna analyseren in hoeverre deze voorbeelden wijzen op een mogelijke transformatie.

Eén van de vragen die werd gesteld met betrekking tot de Bijbeltekst was of er tijdens het lezen van deze tekst ook een persoonlijke ervaring of herinnering bij de deelnemers opkwam. Een deelnemster in Malang reageerde op deze vraag door het ongeduld van Marta⁸ te spiegelen aan haar eigen ongeduld: zij vertelde hoe zij eens ongeduldig stond te wachten op een minibusje waarmee ze naar school zou gaan; ze was aan de late kant en moest lang wachten. Ze bad toen tot God of er snel een busje mocht komen, want anders zou ze te laat op school komen. Maar toen er een busje kwam, bleek die niet te stoppen. Eerst was ze boos en teleurgesteld, maar niet veel later kwam er alsnog een ander busje aanrijden. Even later zag ze onderweg dat het eerste busje, dat niet had willen stoppen, pech had gekregen en nu langs de weg stond. Ze dankte God dat ze daar niet in had kunnen stappen, want dan was ze zeker te laat gekomen. Haar conclusie was: wij weten niet altijd wat goed voor ons is, maar God weet dat wel.

De groep in Utrecht herkende wel de situatie dat zich soms een mogelijkheid voordoet die het leven weer op een nieuw spoor zet en vonden het ook mooi dat Gods leiding zo concreet in het dagelijks leven wordt ervaren. Zelf konden zij niet meteen aspecten uit dit Bijbelverhaal koppelen aan hun eigen levensverhaal.

Een ander voorbeeld werd ook gegeven door deelnemers uit Malang die tijdens het lezen van het Nederlandse verslag constateerden dat er tussen de Utrechtse deelnemers onderling grote geloofsverschillen zijn; in de groep in Malang zat men veel meer op één lijn. De deelnemers in Malang vroegen zich toen af hoe dit kwam en of de grote verschillen misschien te verklaren zijn vanuit verschil-

*verschil in verband
tussen Bijbelverhaal
en leven*

lende kerkelijke achtergronden. Inmiddels was ik weer terug in Nederland, dus kon ik deze laatste bijeenkomst in Utrecht bijwonen en zien wat er in deze groep gebeurde: als antwoord op de vraag uit Malang vertelden alle deelnemers hierop aan elkaar iets over hun geboortestreek, over het gezin en de kerk waarin zij zijn opgegroeid. Hierdoor vond er een vernieuwde kennismaking plaats: niet alleen naar de groep in Malang, maar juist ook naar elkaar in de groep in Utrecht.

Eerder concludeerden we dat er zeker sprake was van transformatie bij de groep in Malang, maar was dat in Utrecht ook het geval? In de reactie op de anekdote van de deelnemster uit Malang zien we in Utrecht verschillende reacties terug: zij herkennen het aan de ene kant wel door het te benoemen als leiding van God in hun persoonlijke leven. Aan de andere kant zijn er in de leesverslagen uit Utrecht geen directe verbanden te vinden tussen de Bijbeltekst en het levensverhaal van de deelnemers: de Bijbeltekst kon bij hen niet direct gekoppeld worden aan hun eigen leven. Het is nu de vraag of het ontbreken hiervan komt door de grotere afstand tot de Bijbeltekst (hun houding is meer reflexief) of doordat zij minder handvatten hebben om deze vertaalslag te maken? Hoewel ik bij dit eerste voorbeeld de reactie uit Utrecht niet als transformatie zou willen benoemen, gebeurt er wel iets vernieuwends: de deelnemers in Utrecht zien hoe de deelnemers in Malang gemakkelijker verbanden kunnen leggen tussen hun eigen leven en de Bijbeltekst en dit wordt door de groep in Utrecht gewaardeerd. De eigen denkkaders werden even doorbroken, maar er was geen sprake van vernieuwde toe-eigening.

Met betrekking tot het tweede voorbeeld zien we dat er door de vraag uit Malang een reflexief moment ontstaat: men deed even afstand van het gesprek over de Bijbeltekst en ieder vertelde waar zij vandaan komt. Ik zou dit een transformatie van kennismaking binnen de eigen groep willen noemen: hoewel de meeste deelnemers elkaar al jaren kennen als gemeenteleden, kenden zij elkaar hierin nog niet. Ook dit moment is binnen de groep in Malang te benoemen als een transformatie binnen de eigen groep, omdat zij – zichzelf vergelijkend met de groep in Utrecht – ontdekten dat hun geloofsovertuigingen heel dichtbij elkaar liggen, in tegenstelling tot de groep in Utrecht.

Terugblik

Voor het succesvol doorlopen van een traject intercultureel Bijbellezen is men afhankelijk van veel verschillende factoren. Zo is er tot op zekere hoogte kennis nodig van hoe een cultuur ‘werkt’: verschillen tussen culturen worden vaak snel zichtbaar, maar het vereist kennis van culturen om te begrijpen hoe deze culturele verschillen kunnen worden begrepen.⁹ Ook is de rol van de gespreksleider heel belangrijk en zijn de verslagleggers van beide groepen cruciaal. De manier waarop zij de verslagen schrijven heeft grote invloed op de wijze waarop het gesprek in de andere groep zal verlopen. Over het algemeen kunnen we stellen dat de meer gedetailleerde verslagen ook diepgaander gesprekken bij de andere groep opleveren. Veel hangt ook af van de verwachtingen van de deelnemers en hun houding: er moet bereidheid zijn om open te staan voor andermans interpretatie en de eigen mening eens opzij te kunnen zetten.

Als we nu terugkijken naar de interculturele communicatie tussen de groepen in Malang en Utrecht, dan zien we een aantal elementen die herkenbaar zijn uit de eerste fase van het intercultureel Bijbellezen, zoals het gesprek over de hoge en lage christologie.¹⁰ Daarnaast hadden de deelnemers in Utrecht meer moeite om zich de Bijbeltekst toe te eigenen: er werd minder op existentieel niveau gele-

zen. Bij hen was er minder sprake van transformatie in theologisch opzicht. Ook dit aspect is veelvuldig terug te vinden in de leesverslagen van groepen die eerder hebben meegedaan.¹¹

Ongetwijfeld spelen de invloed van de Verlichting en de secularisatie een grote rol in de manier waarop de groep in Utrecht zich de Bijbeltekst toeëigende. Of zou er nog een andere factor een rol kunnen spelen, namelijk dat de deelnemers in Utrecht elk uit een eigen traditie komen en het geloof zich al op een vernieuwde manier eigen hebben weten te maken? Hoe het ook zij, het zou interessant zijn te onderzoeken wat voor methode Nederlandse (c.q. West-Europese) deelnemers op een meer existentiële manier betrokken kan maken op een Bijbeltekst in het proces van intercultureel Bijbellesen.

Drs. B. Boersma studeerde theologie in Utrecht en werkte samen met haar partner in de periode 2006-2007 voor Kerk in Actie als docent bij het theologisch opleidingsinstituut Balewiyata van de kerk op Oost-Java, partnerkerk van de PKN. Momenteel is zij coördinator van het intercultureel Bijbellesproject in Amsterdam (See you in the Bible) en beroepbaar predikant van de PKN.

Noten

1. De resultaten en analyses van de leesverslagen over Johannes 4 zijn gebundeld in: H. de Wit e.a. (ed.), *Through the Eyes of Another, Intercultural Reading of the Bible*, IMS, Elkhart 2004. Zie voor meer informatie over intercultureel bijbellesen: <http://www.solidaridad.nl/bijbellesen.html>.
2. Voor een omschrijving van de 'ordinary reader' en het hermeneutisch concept, zie: 'Through the Eyes of Another, Objectives and backgrounds,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 3-53.
3. Opvallend was overigens dat bij alle groepen, zowel op Oost-Java als in Nederland, de vrouwelijke deelnemers in de meerderheid waren (circa 75%).
4. J. Riches, 'Intercultural Hermeneutics,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 473.
5. J. Riches, 'Intercultural Hermeneutics,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 460-463.
6. Vergelijkbare ervaringen zijn ook opgedaan in de eerste fase van het intercultureel Bijbellesen: zie bijvoorbeeld J. de Klerk, 'Indonesian experiences,' p. 164-165 en S. Ossewaarde-Van Nie, 'Is God's will the same?,' p. 122-123, in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*
7. Johannes 11, 35.
8. Johannes 11, 20-21.
9. H. de Wit, 'Epilogue,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 503-511.
10. Het gesprek over de christologie kan snel een breekpunt worden in de interculturele communicatie. Ook in de eerste fase is gebleken dat een eventuele impasse hierover kan worden doorbroken door de verschillende visies met elkaar te verbinden, zoals ook in de groep in Malang gebeurde. Zie: H. de Wit, 'Codes and coding,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 421.
11. Zie hiervoor H. de Wit, 'Epilogue,' in: H. de Wit e.a. (red.), *a.w.*, p. 509.